

Hans-Jürgen Nitz (1929-2001)

HANS RENES

Op 22 juni 2001 overleed Dr Hans-Jürgen Nitz, emeritus hoogleraar geografie aan de universiteit van Göttingen. Met hem verloor de historische geografie iemand die een brug heeft geslagen tussen de oude Duitse nederzettingsgeografie en de moderne historische geografie.

Hans-Jürgen Nitz werd in 1929 geboren in Westerstede, ten noordwesten van Oldenburg. Tijdens een lange carrière aan de universiteiten van Lüneburg, Heidelberg en (van 1961 tot zijn emeritaat in 1994) Göttingen heeft hij zich met een groot aantal onderwerpen bezig gehouden. Het proefschrift uit 1962 paste nog geheel in de traditionele Duitse nederzettingsgeografie, die vooral werd gekenmerkt door een diepgaande studie van historische bronnen en streefde naar inzicht in de 'oorspronkelijke' inrichting van het middeleeuwse cultuurlandschap. In het begin van de jaren '60 bereikte deze onderzoekstraditie haar hoogtepunt, met de studies van Krenzlin en Mortensen over de vorming van de complexe verkavelingsvorm van de 'Gewannflur'. De oude theorieën, die uitgingen van een statisch landschap waarin de belangrijkste nederzettings- en verkavelingsvormen sinds hun ontstaan weinig waren veranderd, werden door het nieuwe onderzoek afgewezen. De Gewannflur, maar ook de grote dorpen die er vaak behoorden, bleken secundaire vormen (voor een samenvatting en een bundel van belangrijke artikelen zie Nitz, 1974). De nieuwe ideeën werden op welsprekende wijze vergeleken en keihard bediscussieerd op een symposium over 'Flurgenese' in Göttingen: nog steeds boeiende lectuur. In deze jaren drongen de nieuwe Duitse inzichten ook door tot het buitenland, bijvoorbeeld door een symposium in het Zweedse Vadstena, waar de Duitse nederzettingsgeografen prominent aanwezig waren. De Nederlandse historische geografie is diepgaand door deze Duitse inzichten beïnvloed.

Nitz' proefschrift behandelde de landelijke nederzettingvormen in het Odenwald, tussen Darmstadt en Heidelberg. Het kernthema vormden de middeleeuwse ontginningen,

waarbij bijvoorbeeld het oudst bekende Waldhufendorf werd ontdekt. Nitz zag in deze ontginningen een sterke leiding van bovenaf. Dit thema heeft hij later nog vele malen uitgewerkt, waarbij overigens zijn geringe belangstelling voor archeologie wel kritiek ondervond.

In de dubbele regionale specialisatie, die zo kenmerkend is voor de Duitse geografie, heeft Nitz zich nadien jarenlang beziggehouden met Zuid-Azië. Ook daar was zijn werk deels historisch-geografisch, met onder meer bijdragen over Indiase tempelcomplexen. Zijn Habilitationsschrift (1971) ging over het agrarische landschap in de Gangesvlakte.

In de loop van de jaren '70 richtte Nitz zich

weer vooral op de historische geografie van Duitsland en omgeving. Zo behoorde hij in 1974 tot de oprichters van de interdisciplinaire 'Arbeitskreis für genetische Siedlungsforschung in Mitteleuropa'. Naast de oude liefde voor ontginningssystemen in de Karolingische periode begon hij zich intensief bezig te houden met zijn geboortestreek in het noordwesten van Duitsland. Zowel door eigen onderzoek als door onderzoek van zijn promovendi (bijvoorbeeld E. Wassermann: zie de samenvatting in jaargang 7 van dit tijdschrift) groeide hij uit tot een van de grootste deskundigen voor deze regio. Daarbij verdiepte hij zich ook in de Nederlandse zijde van de grens (Nitz, 1993a). Dit werk is daarvoor tevens voor het aangrenzende Nederland belangrijk.

De belangstelling voor Noordwest-Duitsland was niet meer alleen traditioneel nederzettingen-geografisch. Al in de jaren '80 was de belangstelling van Nitz verschoven naar de invloeden die zo'n gebied onderging van de groeiende internationalisering van de economie in de vroegmoderne periode. Dat bleek bijvoorbeeld uit de organisatie van een congres over 'The medieval and early-modern rural landscape of Europe under the impact of the commercial economy', georganiseerd in Rastede (bij Oldenburg) (Nitz, 1987). Het congres liep overigens maar nauwelijks goed af: de excursiebus raakte een vrachtauto en belandde in een sloot, waarbij enkele deelnemers gewond raakten.

Enkele jaren later leidde deze onderzoeksrichting tot een briljant artikel in het Belgische geografische tijdschrift (Nitz, 1989). In dat artikel is Nitz er als eerste in geslaagd de wereldsysteem-theorieën van Wallerstein en Braudel in verband te brengen met historisch-geografische en landschappelijke veranderingen in een concrete regio (opnieuw noordwest-Duitsland). Het jaar daarna organiseerde hij een uitzonderlijk inspirerend congres in Göttingen, waar dergelijke uitwerkingen ook voor andere gebieden op de wereld werden gegeven (Nitz, 1993b). Bij het congres hoorde een excursie van Göttingen

naar Amsterdam: een dwarsdoorsnede door de noordwest-Europese landschappen van de (semi-)periferie naar het 17e-eeuwse centrum. Helaas is er geen vervolg gekomen op deze bijeenkomst. Een laatste bijdrage in deze richting is een overzicht van de ontwikkeling van ruilverkaveling en landinrichting in Europa geweest (Nitz, 1992). Al deze publicaties bieden nog ontelbare aanknopingspunten voor vervolgstudies en zullen nog lang geraadpleegd worden.

Na zijn pensionering begon Nitz nog een nieuw onderzoek, naar de geschiedenis van de regelmatige plattegronden van middeleeuwse planmatige steden (meestal, maar niet geheel correct, aangeduid als 'bastides'). Zijn hypothese was, dat de prototypen voor deze gestichte steden waren ontwikkeld in Noord-Italië en van daaruit waren verbreid. Door te zoeken naar vaste maatsystemen hoopte hij licht te brengen in deze kwestie. Nog kort voor zijn dood organiseerde hij een wetenschappelijke bijeenkomst met wetenschappers uit een groot aantal landen.

Ik herinner mij prof. Nitz als iemand met een grote en brede belangstelling, zowel voor gegevens als voor de mensen die met die gegevens werkten. Op congressen en excursies was hij opvallend aanwezig, voortdurend vragen stellend en aantekeningen makend in notitieboekjes. Een zeer bijzondere herinnering heb ik aan een privé-excursie. Bij een congres waren we ooit in gesprek geraakt over de Rundlinge, een bijzondere nederzettingvorm die vooral voorkomt in een zone langs de vroegere Duits-Duitse grens. Hij beloofde me toen bij een volgend bijeenkomst, die in Noord-Duitsland zou plaatsvinden, me het een en ander te laten zien. Na afloop van dat congres heeft hij me een dag lang rondgeleid. Het was een dag waar ik nog altijd graag aan terugdenk.

Met Hans-Jürgen Nitz heeft de historische geografie een van zijn meest prominente en enthousiaste vertegenwoordigers verloren. Zijn werk zal nog lange tijd als inspiratiebron blijven dienen.

LITERATUUR

Een overzicht van de publicaties van H.-J. Nitz is te vinden in de beide banden 'Ausgewählte Arbeiten' (Nitz, 1994, 1998).

NITZ, H.-J. (1962). Die ländlichen Siedlungsformen des Odenwaldes; Untersuchungen über ihre Typologie und Genes und die Prinzipien der räumlichen Organisation des mittelalterlichen Siedlungsbildes. Keyersche Verlagsbuchhandlung, Heidelberg/München (Heidelberger Geographische Arbeiten 7). Oorspr. Proefschrift Heidelberg.

NITZ, H.-J. (1971). Formen der Landwirtschaft und ihre räumliche Ordnung in der oberen Gangesebene. Steiner, Wiesbaden (Heidelberger Geographische Arbeiten 28). Oorspr. Habilitationsschrift Heidelberg.

NITZ, H.-J. (HRSG.) (1974). Historisch-genetische Siedlungsforschung: Genese und Typen ländlicher Siedlungen und Flurformen. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt (Wege der Forschung 300).

NITZ, H.-J. (RED.) (1987). The medieval and early-modern rural landscape of Europe under the impact of the commercial economy; papers presented at the meeting of the Permanent European Conference for the study of the Rural Landscape, held at Rastede and Hagen, Federal Republic of Germany, 2-9 September 1985. Dept. of Geography, University of Göttingen, Göttingen.

NITZ, H.-J. (1989). Transformation of old and formation of new structures in the rural landscape of northern central Europe during the 16th to 18th centuries under the impact of the early modern commercial economy. Tijdschrift van de Belgische Vereniging voor Aardrijkskundige Studies 58, pp. 267-290.

NITZ, H.-J. (1992). The temporal and spatial pattern of field reorganisation in Europe (18th and 19th centuries); a comparative overview. In: A. VERHOEVE & J.A.J. VERVLOET (EDS). The transformation of the European rural landscape: methodological issues and agrarian change 1770-1914; papers from the 1990 meeting of the Standing European Conference for the Study of the Rural Landscape. National Fund for Scientific Research, Brussels, pp. 146-158.

NITZ, H.-J. (1993a). Het veen aan weerszijden van de grens: een vergelijking van de Veenkoloniën. In: H. ELERIE, W. FOORTHUIS & K. SIDERIUS (RED.). Grenzeloos; de identiteit van het landschap in de Eems Dollard Regio. Noorderbreedte/Keuningcongres, Groningen, pp. 14-21.

NITZ, H.-J. (ED.) (1993b). The early-modern world-system in geographical perspective. Steiner, Stuttgart (Erdkundliches Wissen 110).

NITZ, H.-J. (H. HILDEBRANDT, Einführung; G. BECK, W. ASCHAUER & H.-J. HOFMANN, HRSG.) (1994). Historische Kolonisation und Plansiedlung in Deutschland; Ausgewählte Arbeiten 1. Reimer, Berlin (Kleine Geographische Schriften 8).

NITZ, H.-J. (K. FEHN, Einführung; G. BECK, W. ASCHAUER & H.-J. HOFMANN, HRSG.) (1998). All-gemeine und vergleichende Siedlungsgeographie; ausgewählte Arbeiten 2. Reimer, Berlin (Kleine geographische Schriften 9).

WASSERMANN, E. (1989). Opstreknedertzettingen in Oost-Friesland. Historisch-Geografisch Tijdschrift 7, pp. 18-27.

NOOT

De auteur dankt de heren G.J.Borger en G.A. Hoekveld voor hun aanvullingen op een eerdere versie van dit artikel.